

egyik legszebb ünnepe lett volna a kolozsvári gyűlés, ha azon mind a három protestáns felekezet résztveszen és napjainkban talán nem is épen jelentőségnélküli és e hazarész történelmi multjának nem ellenmondó" (K. M. 1898. 179. l.). Az 1900 szept. 18–19-i pozsonyi közgyűlésre a rendező bizottság az ág. ev. egyház nevében a püspököt megleghangú levélben hívta meg (K. M. 1900. 289), ki a megalakulás szomorú mozzanataira való hivatkozással sajnálattal kimentette magát. Br. Prónay Dezső, az ág. ev. egyház egyetemes felügyelője 1901 szeptemberében Miskolcon tartott közgyűlésen kifejezést adott azon óhajának, hogy az unitáriusokat vegyék be az Irodalmi Társaságba. Egy néhány protestáns lap mindjárt kifejezte a „vegyes érzelmeket”, melyeket a beszéd kiváltott. A Prot. E. és I. Lap Prónay „egyéni óhajtásának” mondta. A debreceni Prot. Lap meg egyenesen tiltakozott ellene. Az unitáriusok a Prónay szabadelvű nyilatkozatában rejlő jóindulatot hálás elismeréssel viszonzták. Az Irodalmi Társaság kérdése többé nem foglalkoztatta köreinket.

7. FEJEZET.

Dávid Ferenc emlékéért.

a) Az 1868. évi háromszázados tordai zsinat.

Ferencz Józsefnek megadatott, hogy Dávid Ferenc nevét, emlékezetét és tanait az 1868. évi háromszázados tordai emlékszinaton, mindenféle előzetes jóváhagyás nélkül, nyíltan hirdethette. Dávid Ferenc neve és tanítása a dézsi komplanáció óta csak titkon élt az unitáriusok szive mélyén. Az 1848. évi pozsonyi országgyűlés megalkotta a 20-ik törvénycikket, mely az unitárius vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja. A szabadságharc szomorú kimenetelét követő abszolutizmus ideje is lejárt. Az alkotmány nehéz küzdelmek után helyreállított. A kiegyezés megtörtént. A király megkoronáztatott. És most megkezdődött egy olyan kultúrális és gazdasági föllendülés a nemzet életében, amely százados mulasztást és stagnálást volt hivatva helyreépíteni. Ennek a fejlődésnek lendítő ereje a kormányzás szabadelvű politikai szelleme volt, amely magával hozta a vallásos szabadelvűség térfoglalását is. Megismétlődött az erdélyi reformáció ideje. A 16-ik században Erdélyben a vallási szabadelvűség adta és nemesítette meg a politikai kormányzás módszerének emelkedett szellemét. A 19-ik század második felében a politikai szabadelvűség jutatta érvényesülésre az eddig csak a szivek mélyén élő szabadelvű vallásos eszmék térfoglalását. Az egyház vezetősége

FERENCZ JÓZSEF ARCKÉPE
1868-ból.

eljöttek látta az idők teljességét, hogy elégtételt szolgáltatson Dávid Ferenc emlékezetének, kinek reformációja Erdélyt a vallásszabadság klasszikus hazájává tette. Az 1868. évi tordai zsinat az első boldog alkalom volt, hol az egyház „háromszáz év sanyarúságát felejtve, először fejezhette ki örömét hangosan, tartózkodás nélkül. (K. M., 1868. 236—251.)

Az előkészítési munkálatokban korfestő jelentőségű az a gond és aggodalom, mellyel a zsinatot minden üres tüntetés-től, felekezeti türelmetlenség keltésétől, fitogtatástól meg akarták óvni. A gondolat először 1864-ben merült fel. Kriza és Nagy Elek főgondnok egy részletesen kidolgozott tervezetet terjesztettek az 1864. évi főtanács elé. (7. jk. p.) A főtanács határozata: Ennek az ünnepnek nem szabad vallásunk szellemével úgy sem egyeztethető fitogtatásképen, sem pedig felekezeteség, vagy egyes ember ünnepélyeként tünni fel s épen ezért egy bizonyos napra határozandó külön templomi ünnepélyt tartani, nem tartja helyesnek; hanem a pünköszt ünnepe különben is az apostoloknak az Isten szent lelke által lett felvilágosítása ünnepe lévén, az lesz legméltóbb alkalom az azért való hálaadásra is. Pünköszt első napján egy alkalmi egyházi ének után ez alkalomra szerkesztendő s a pünkösdi ünnephez is alkalmazott könyörgés lesz minden eklézsiában, azután a szokott pünkösdi prédikáció és úrvacsora. Az ének és könyörgés szövegét az E. K. T. állapítja meg s kinyomatván, kiküldi minden eklézsiának. Tordán *rendes* zsinat tartatnék, mivel már a mult zsinatkor az ottani atyafiak körében megnyilvánult az az óhajlás, hogy a három század bételése évében oltani eklézsiánk kebelében zsinat tartatnék, mikor a szokott első napi könyörgésbe és prédikációba a három századdal ezelőtt épen Tordán hozott vallási és lelkiismeretszabadsági törvény emlékezete célszerűen belészövetnék. E zsinat szertartásai és külsőségei azonban a szokottól *ne különbözzenek* s maradjon csak vallásközönségünk kegyeletes emlékeztetője anélkül, hogy azzal mások figyelmeztetése, vagy pedig a másoknak való látvány nyújtás céloztatnék s az ez alkalommal való hálaadást jellemezze a vallás- és lelkiismeret szabadságához méltólag a legteljesebb keresztényi türelem s a többi vallások közötti csendes és nyugodt megférés szelleme s az egyházi ünnepély csakis vallásközönségünknek a mult időkre saját vallásos belkörében való hálás visszaemlékezése leendvén, semmiképen sem leszen szabad annak üres tüntetéssé s céliránytalan hánykolódássá fajulnia. S hogy „állandóbb emléke“ is legyen, két munkát kell akkorra készíttetni és kiadni: egyik vallásunk hitágazatait magában foglaló oly könyv legyen, milyen a Summa. Ez pedig lehet vagy népszerűen szerkesztett kivonat ebből, vagy pedig egy ennek fonálán készült új dolgozat. A másik vallásunknak Erdélyben kifejlését és

történetét adná elé, mihez függetlenül jőne hazánkon kívül levő unitáriusokról való értesítés. És emlékképen vallásközönségünk hivatalnokai, tanárai, papjai és oskolatanítói névsora is. Mindkettő mérsékelt terjedelemben népszerűen írva, úgy hogy iskolai kézikönyvül is szolgálhatna. A határozat végrehajtását a főtanács az E. K. T.-ra bizta. Ez a püspök elnöklete alatt bizottságul küldte Brassait, Jakab Eleket és Pap Mózeset. Az 1865. évi szentgericei zsinatra (18. jk. sz.) jelentette az E. K. T., hogy bizottságot küldött ki, melynek véleménye alapján az intézkedések tételét időelőttinek tartja. A theológiai és történelmi munkára pedig az a véleménye, hogy két könyv díjazása és kiadása a közpénztárt elhordozhatatlanul megterhelné s azért készíttessék csak egy történelmi munka a tudomány mai színvonalán világosan és érthetően. De nem kell kézikönyv modorban írni, terjedelmét sem kell túlságosan megszorítani, de 15—21 ívnél több ne legyen. 1867 dec. 31. határidővel pályázatot kellene hirdetni. Jutalma lenne 300 frt s a nyomtatási költségek levonása után megmaradó összeg is. A főtanács ezt az előterjesztést mindenekben elfogadta. Az 1867. évi főtanács véglegesen meghatározta a zsinattartást Tordán, miután az eklézsia minden tagja lelkes örömmel vette az E. K. T. felhívását.

Az évfordulót először minden eklézsia, azután zsinat keretében az egész egyház megünnepelte. A pünkösdi alkalmi istentiszteletre a himnuszt és imát az E. K. T. megbízásából Kriza írta. A zsinat augusztus 30—31-én tartatott. Ez a zsinat egyike volt a legnevezetesebbeknek az egyház fennállása óta. Hódoló iratot küldött a királynak, kinek uralkodása alatt a hitszabadság elve hazánk oly polgáraitra is kiterjesztetett, kik e jótéteményben mindeddig csak türve részesülhettek; a kormánynak „e sokszorosán megpróbált hitfelekezett”, melynek életét ez az esztendő derítette fel, midőn felelős nemzeti miniszterium áll a kormány élén, gróf Péchy királyi biztosnak, mert „egyházunk és hazánk felett valahára egy szebb jövőt látunk derülni”.

Az angolokat Tayler János képviselte. Az erdélyi protestáns egyházak közül a luth. főkonzisztórium üdvözlő iratot küldött, az amerikai unitárius társulat is. A zsinaton a vidékről is nagyszámmal vettek részt. Az egyház örömét növelte az is, hogy az állam akkor kezdte adni az 5000 frt állami segélyt, ami jelentékeny anyagi megkönnyebbülést jelentett s Buzogány ekkor neveztetett ki a mi részünkről titkárnak a vallás- és közoktatási minisztériumba. Mint a keresztény vallás üldözése 300 év múlva szünt meg, úgy az unitárius egyháznak is 300 esztendeig kellett várnia e diadalra. A város világított. A megyeház transparentjén ez a felírás világított: *hitszabadság, testvériség, egyetértés*. Este zsúfolt ház előtt színelőadás. A zsinat folyamán négyen (Berde, Kelemen Benő, Paget Károlyné, özv. Fejér Mártonné) 10.000 frt alapítványt jelentettek be. A kilátásba

helyezett államsegély terhére megigérték a püspök és a tanárok fizetésének javítását és az 1856 óta a belső embereken és egyházközségeken levő rovatatok mind nehezebben viselt terhének apasztását. A jelenlevők között angol és amerikai hitestvérek. A költő püspök megkönnyezni való közvetlenséggel írta le megnyitójában a mult szenvedéseinek rajza után azt az örömet, mellyel e zsinatot, „milyent még unitárius nevet viselő keresztény sohasem ért”, ünnepelhetjük. Az idők jele volt az is, hogy az úrvacsorájával más vallású papok is éltek.

Ezen a zsinaton első napon Ferencz József hirdette az ígét a hit és lelkiismeret szabadságáról. Kissé bővebben foglalkozunk e beszéddel nemcsak azért, mert 300 év óta az első, amely minden korlátozás és gátlás nélkül hirdeti az unitarizmus sarktanait, amelyekért Dávid Ferenc börtönhalált halt, hanem azért is, mert Ferencz József szellemi alkatát jellemzően megismerhetjük belőle. Végigtekint az unitárius vallás multján, jelenén és várható jövőjén. A reformáció visszaadta a kereszténységnek legdrágább kincsét: a hit- és lelkiismeret szabadságát s kimondotta, hogy kiki maga közlekedhetik Istenével, mert a hit- és lelkiismeret ügyében nem ismer el semminemű emberi tekintélyt. Luther és Kálvin elindultak ugyan ezen az úton, de egy ponton megállva, maguknak ugyanazon tekintélyt követelték, amelynek előbb ellenmondottak. Erdély különválását azért nem kárhoztatja, mert ebben látja a hit- és lelkiismeret szabadságának biztosítását. „Boldog Isten! mekkora változás 300 esztendő óta! Ma már a bibliának csak azon szavai birnak döntő tekintéllyel, melyek a józan ésszel nem ellenkeznek. Dávid Ferenc börtönhalált halt hitelveiért. Ma már az unitárius gondolat „a világ szabadelvű közvéleményének szent palladiuma alatt” igazolva van. Ma a mívelt ember maga határoz hite és meggyőződése felett s lelkét nem lehet hitcikkelyekkel, a régi szent atyák tételeivel megbéklyózni. Az egy akol és egy pásztor eszméje abban nyer kifejezést, hogy bármit beszélünk, mindnyájan csak egy istent imádunk. „Aki az egész emberiség gondolkozásmódját egy rámarra kívánja húzni, aki azon törí fejét, hogy miként lehessen oly hitformát találni, melyen mindenki megnyugodjék, az a természet ellen küzd, mely két fűszálat sem teremt egymáshoz mindenben hasonlót”. És e fejtegetések után felteszi a kérdést: a hit- és lelkiismeret felszabadulása után mi sors vár a mi vallásunkra? Ha mi is csökönyösen ragaszkodni fogunk az elődeink által, olykor megfélemlítés alatt alkotott hitcikkekhez, akkor az idő előbb-utóbb régiséggyűjteményei közé teszi az unitarizmust is. Mert amely vallás megszűnt fejlődni, megszűnt élni. „Ha az unitarizmus alatt az emberi szellemnek a hit dolgaiban való szabad önvizsgálódási és önelhatározási jogát értjük, ha mindenki-ben tiszteljük a lelkiismeret szabadságán alapuló azon meg-

győződést, mely elődeinket az egyetlen egy Isten ismeretére és imadására vezérelte és minket is ma arra vezérel: ha nem bonyolítjuk magunkat szántszándékkal középkori lenyüggő fogalmak szövedékébe, hanem a korszellemmel együtt haladunk; végre ha nem tartjuk hitrendszerünket egy megavult, korhadó épületnek, melynek sorsa összeomlás, hanem egy erős alapokon biztosan nyugvó életerős és fejlődésképes organizmusnak, mely az emberi szellem új igazságait felvenni, magát azokkal folyvást regenerálni s híveinek lelkiüdvét az előrehaladó századokkal előrehaladólag biztosítani képes: akkor az unitárizmusnak — s kimerem mondani, hogy leginkább annak — örökre biztosítva van jövője; mert bizonyos, hogy legjobb barátságban van a józan ésszel, melyre a művelt emberiség a vallás kérdéseiben is nagy súlyt fektet. A jelen mindent reformáló szelleme nemcsak hogy nem támadja az unitárizmust, hanem ellenkezőleg, a tudományos vizsgálás és kutatás mindenkben igazolja. E vallást semmi sem gátolja abban, hogy a tudomány vívmányait jövőben is beillesse szabadelvű vallásrendszere keretébe. S mondják bár észvalásnak, vagy minden költészetet nélkülöző száraz hitrendszernek, „az unitárizmusnak nagy jövője van. A diadal órája közeledik. Esménk a művelt emberiség eszméje, vallásunk a fejlődő ész és jövő vallása”.⁶⁶

Hogy milyen lelkes örömet és hangulatot váltott ki a vallásszabadság háromszázados megünneplése, megítélhetjük a zsinaton elhangzott nyilatkozatokból. A britt és külföldi unitárius társulat üdvözlétének vezető akkordja s örömének forrása az, hogy az újjászületett hazában „minden vallás szabad gyakorlása a polgári szabadsággal egyenlő lépést tart”. Az amerikai unitárius társulat mély tisztelettel szemléli, hogy multunk messzebb megy az ő fennállásuk kezdeténél, nagy az örömük, hogy egyházunk régóta egyenlő jogokat élvezett a többi elismert egyházakkal s így Magyarországa a dicsőség, hogy a kereszténység más nemzeteit szabadelvűségben megelőzte. Az Inquirerben Tayler beszámolva élményeiről, buzdít, hogy nem szabad elvesztenünk bátorságunkat csekély számunk miatt, mert az elvek, melyeket vallunk, nagyszerűek, el nem veszhetők, és győzhetetlenek és ezek befolyása „határtalanul szélesebb, mint akármely felekezeti szerkezet határai”.

A közebeden református és r. kath. papok emeltek testvéri poharat az unitárizmusért, mire a referens Melius, Blandrata, Dávid Ferenc és Martinuzzi szellemét idézve, mondja: „Ha érezhetnétek volna az idő szellemét, mely hantjaitok felett 300 év múlva lengedez!” Ezen a zsinaton született meg a gondolat, hogy Channing s más írók műveit magyar, német, zsidó nyelvre

⁶⁶ A zsinaton mondott imák és beszédek egy füzetben kiadattak.

fordítsák. Csupán az rontotta a hangulatot, hogy az unitárius vallás történelme, melyre díj volt kitűzve s mely a zsinat becses emlékéül maradt volna fenn, nem iratott meg, mert akitől várták, egy nagy munkával lévén elfoglalva, nem ért rá.

b) *Dávid Ferenc-alapítvány.*

A háromszázados zsinat Dávid Ferencnek hosszú időn át gyűlölt nevét rokonszenvessé tette a magyar közvéleményben. Most már nem kellett mélyen szívünkbe zárni azt, amit hittünk. Nyíltan vallani is megadatott nekünk. Föl kellett használni a politikai szabadelvűség kedvező légkörét a vallási szabadelvűség tanainak hirdetésére. Nehány év múlva, 1873. év egyik szép reggelén Ferencz József gondolkodó és eszméket termelő fejében megvillant a *Dávid Ferenc-alapítványnak* „épen a kellő időben érkezett eszméje”. Lelkes örömmel karolták fel az eszmét Jakab Elek, Buzogány, Sámi. Buzogány mindjárt kifejezte azt a gondolatát is (K. M. 1874. 365.), hogy azon kívül még tennünk kell valamit: megíratni életrajzát. „Tudom, hogy ez nem új eszme előtted, talán már el is intézték, hogy az emlék lelke, koronája meglegyen.” Mire Ferencz József megjegyezte: „teljesen osztom nézetedet s rendre-rendre azt is útba indítjuk”. De célszerű lenne az indítványt formulázva beadni az E. K. T.-hez. Mire beadta indítványát. Ferencz József javaslata a Dávid Ferenc-alapítvány érdekében ez (K. M., 1873. 161.): „Kevesen vagyunk, de ha a 60.000 unitáriusból csak 10.000 évenként 1—1 frtot róna magára egy tőke előállítására, amelyből iskoláinkat s egyházközségeinket koronként segélyezni lehessen, mély lendületet lehetne adni egyházi és iskolai életünknek. S hányan vannak, akik ezt a frtot legalább is megtizszerezhetnék.” A gondolat visszhangra talált s a következő évben hosszú cikkben ír róla (K. M. 1874. 201—210. l.). Az emberi természet nemességébe vetett hit vezet, melyben Channing óta nem tud kételkedni. A Dávid Ferenc-alapítvánnyal emlékoszlopot akarna állítani a nagy embernek vallás-közönségünk kebelében. Azt óhajtaná, hogy önkéntes, de évenként megújuló folytontartó adakozás útján 1879-re, Dávid F. elítéltetésének háromszázados évfordulójára legalább 10.000 frtot összegyűjtve, a közpénztárba egyházi és iskolai célokra az ő nevére tegyünk le. Célja: egyházunk és iskoláink egyetemes szükségsein segíteni. Tanáraink számának szaporítása, a meglevők fizetésének javítása, szegény papok és tanárok s özvegyek és árvák gyámolítása, szegény eklézsiák segélyezése, újak alapítása, egyházi irodalom előmozdítása, tankönyvek kiadása. De 1879 előtt, bármily nagyra nőne, semmire felhasználni nem szabad. Lelkesen karolja fel az indítványt Jakab Elek nemcsak hozzáírt leveleiben, hanem a K. M. hasábjain is. Levelében

(1874 júl. 6.) írja: eszméd gyönyörű, pártolom lelkemből... Fél évvel később írja (1874 dec. 23.): „Indítványodhoz kezd bizalmam lenni. Kiviszed, meglátod. Csak ütni kell a vasat keményen. Ha számtól veszem is el, beküldök 1875-re ismét 10 frtot.” Nyilvánosan⁶⁷ kiemeli a gondolat erkölcsi szépségét, kivihetőségét s hangsúlyozza, hogy „ez az unitáriusoknak háromszázados tartozása”. Ma Dávid Ferencnek, a hitszabadság bajnokának, a meggyőződés emberének elégtételt ad a világ: az elitélőkből elitéltek lesznek. Ez a szabadelvű kereszténység közügye. De hogy az ő neve, dicsősége valamely élő emlékekkel megörökíttessék, az a mi kötelességünk. Ezt célozza az alapítvány. Nem tartja unitáriusnak azt, aki az indítványt egész lélekből s kitelhető erejével nem pártolja. Toldy Ferenc⁶⁸ lelkesen ajánlja, hogy a magyar nemzet dísze, az erdélyi tudománynak a határokon túl vivője emlékét akár *jutalomalapítvánnyal*, akár *tanszékalapítással* megörökítsék.

Az 1874. főtanácsra is beadta indítványát aug. 27-én: 1879-re, Dávid Ferenc halálának 300 éves fordulójára 100.000 frt gyűjtessék össze egyházi és iskolai célokra. És bejelenti, hogy az indítványt a K. M.-ben kiadta, 1200 példányban külön is lenyomatta, hogy az espereseknek kioszthassa. Engedélyt kért, hogy az ünnepek valamelyik napján a templomban perselygyűjtések lehessenek. Az E. K. T. a legmelegebben ajánlta a főtanács figyelmébe s javasolta, hogy a főtanács is ajánlja a köröknek s egyeseknek az alapítványra adakozást s az ünnepek másodnapján a perselygyűjtés megengedését. Az indítványozó a begyűlt összegekről félévenként tegyen jelentést. A főtanács örvendetesen vette tudomásul a kezdeményezést s az előterjesztést egyhangulag elfogadta.

És Ferencz József megindította lelkes buzgósággal és fáradhatatlan agitációval a gyűjtést és a tervbevert 10.000 frtot meghaladó összeg a Dávid Ferenc halála emlékezetét ünneplő 1879. évi székelykeresztúri zsinatra össze volt gyűjtve. Daniel főgondnok megnyitó beszédjében (K. M. 1879. 294. l.) mondja: „Ennél az oroszánrész Ferencz József püspökünket illeti meg; de azon koszorú, melyet Dávid F. emlékére ez alkalommal kiváló érdemeinek elismerése jeléül ünnepélyesen leteszünk, hitrokonaink adakozásának hervadhatatlan virágából van füzve.” Felhasználására a püspök ezt a javaslatot tette: az alap *Dávid F. rendelkezési alap* c. külön kezeltessék, a kamat $\frac{1}{6}$ -a tőkésítettik, $\frac{5}{6}$ -a az egyház legnagyobb szükségeire felhasználható. Ezúttal az $\frac{5}{6}$ -ból $\frac{2}{6}$ megy az általános nyugdíjalap gyarapítására, $\frac{1}{6}$ a tanári özvegyek és árvák segélyezésére, $\frac{1}{6}$ irodalmi célokra, $\frac{1}{6}$ szegény eklézsiák és belső emberek segélyezésére.

⁶⁷ Nehány szó a Dávid Ferenc alapítványról. K. M. 1874, 281—289.

⁶⁸ K. M. 1876. 195. l.

A zsinat méltányoló elismerést és meleg köszönetet mondott a püspöknek, hogy „az alapítványt nemcsak indítványba hozta, hanem lankadatlan buzgalmával, fáradozásával meg is teremtetted”. Felkérte a püspököt, hogy az alapot továbbra is gyűjtse és gondozza. A zsinat után az alapítvány gyűjtése és az adakozás körül eddig tapasztalt buzgóság megcsappant, minek oka az élet drágulása mellett az, hogy a budapesti eklézsia ügye szintén most vette igénybe az áldozó készséget. Ez az oka és híveink szegénysége, hogy az alapítvány nem érte el azt a célját, hogy azt a szerepet vigye nálunk, amit a németországi Gusztáv Adolf-alapítvány, hogy nekünk is legyen egy domesztikánk, amelynek létesítéseért a magyarországi protestánsok épen akkor annyit fáradtak. A ref. egyház első egyetemes konventi gyűlése 1880 januárjában tárgyalta az ú. n. *domesztika*, vagy országos közalapjának kérdését, melybe minden ref. családnak vagyoni helyzete szerint 20, 30, 50, 70 krt, vagy 1, 2, 4, 6, 8, 10, 20 és 40 frtot kell fizetni. Ferencz József felhasználja az alkalmat (K. M., 1883. 53—57.), hogy a híveket az alapítvány gyarapítására buzdítsa: „Lám a Dávid Ferenc alapítványban már le van téve a mi domesztikánk alapja is. Évenként már 400 frt segélyt nyújthatunk ebből szegényebb sorsú belső embereinknek s azok özvegyeinek és árváinak. A nyugdíj-alapot is gyűjtjük. De hát mindez folytonos áldozatot kíván... Ez igazán életkérdés. Vegyük szívünkre mindnyájan”. Péterfi Dénes⁶⁹ szomorúan állapítja meg, hogy létesítése óta már a harmadik év járja s alig 3 közlemény volt adományokról. A Dávid F. tana előhaladásával nem áll arányban egyházunknak az életben való előhaladása. Szétszórtan élő híveink megtartására majd semmit sem tettünk. A kepeadás aggasztó kérdés. A papok általános panaszkodnak az önfenntartás küzdelmei miatt. A gyülekezetek menekülni akarnak iskoláiktól. Égető szükségek, égető sebek. Ez állapotokat összedugott kézzel nézni — létfenntartásunk tiltja. Ezért kell az alap ügyét megint felvennünk s megteremtenünk az unitárius domesztikát. Legyenek Dávid F. perselyek a templomokban s évenként egyszer ugyanazon napon az összes templomokban rendeztessék gyűjtés e célra. Az 1883. évi vargyasi zsinaton a püspök jelenti, hogy 3 év alatt az alap gyarapodása alig tesz pár száz frtot s okul azt adja, hogy híveink áldozatkészsége más irányban volt igénybevéve. Gyöngyösi István (K. M. 1884. 44. l.) kifogásolja, hogy az alap felhasználási módja nem megfelelő, mert a magasabb célú alapítványt szétforgácsolja minden eredmény nélkül. A szerkesztő azt jegyzi meg erre, hogy csak évi 500 frtról van szó s ez a nagy szükségben annyi, mint a szárazságban a futóeső. Fontosabb volna a gyarapításról gondoskodni. Gyöngyösi (K. M. 1855. 119.)

⁶⁹ A Dávid Ferenc alapítvány, 1882. 169. l.

feleletében elmondja, hogy ő a legsürgősebb szükségéről szólt, amire évi 500 frt a mi viszonyaink szerint jelentékeny összeg, visszapillant az 50-es évek áldozataira, miknek kesernyés utóízét itt-ott még ma is érzik s a mai állapotokra, mikor a főhatóságnak nem kell mindegyre egyesek és eklézsiák tárcáját zaklatni az évi szükségletek fedezhetése végett.

Még csak egy-két mozzanatot az alap további sorsáról. Az 1903. évi vargyasi zsinatra terjesztett számadás szerint a vagyon 1902. év végén: 12.975 K. 90 f., ami a közpénztárba beadott összeggel együtt 42.255 K. 17 f. Kamataiból 1879-től kiadatott 1902 végéig segélyekre 25.000 K. Az 1909. évi főtancon javaslatot tesz „rendeltetésének megfelelőbb” felhasználására. 1879 óta eddig a szükséghez képest különböző célokra használtuk, egy ideig még tanári fizetések pótlására is. E szükségek részben megszűntek. Szükségesnek tartja egyházi irodalmunk támogatását és fejlesztését... Vallásunk ismeretése és terjesztése feltétlenül kötelességünké teszi az irodalmi munkásságot. Ima- és énekeskönyveinkből is díjtalanul kellene kiadnunk többet, mint eddig. Nem zárkozhatunk el a legnemesebb értelemben vett missziói tevékenységtől. Ajánlja, hogy az alap évi jövedelméből 1200 K. missziói célra használtassék fel, melyből 200 K-ig a püspök utalványozhasson. Az alap vagyona 37.829 K. 51 f., jövedelme 1521 K. 82 f. 1874 óta kezeli, most kész lemondani. Kéri a főtanácsot, hogy a Krisztiániában (Norvégia) építendő unitárius templomra szavazzon meg 1000 K-t, mivel a Dávid F. szellemét honoráljuk. A főtanács hálás köszönete kifejezése mellett a javaslatot elfogadta, a további gyűjtésre és kezelésre megkérte s az 1000 K-t kiutalta.

Az 1911. évi főtanácsnak jelentette az E. K. T., hogy az alap vagyona 1910 végén 45.477 K. 40 f. s az 1880 óta felhasznált kamatok 38.200 K. „Egy kicsiny kezdetből az odaadó buzgó fáradozás és az egyház iránti áldozatkész szeretet mily meglepő szép eredményt képes felmutatni”.

c) Az 1879. évi keresztúri emléksinat.

Ferencz József gondolata volt a Dávid Ferenc halála 300 éves fordulóját megünnepelni. Anyagi tekintetben az általa kezdeményezett és gyűjtött alapítvány, szellemi tekintetben Dávid Ferenc életrajza volt hivatva Dávid Ferenc szellemét szolgálni. A zsinat 1879 aug. 24. s a következő napjain tartott Keresztúron. Daniel főgondnok megnyitójában jelzi, hogy Dávid Ferenc emlékezetét akarjuk felújítani itt, ahol eszméi legtöbb hívet számlálnak, elvei olyan maradandó visszhangra találtak, hogy még a történelem viharai között is gyökeret vert a lelkiismeret szabadsága. A püspök a britt és külföldi unitárius társulat küldötteit bemutató beszédében mondja: Az unitárius

vallási elv sokkal nagyobb, mint azok gondolják, akik igazságnak csak azt tartják, amire többen esküsznek. Erős a meggyőződése, hogy az a vallási elv van hivatva kiindulási pontul és alapul szolgálni az újabb kor reformációjának, melynek hullámverései az egész kereszténységben érezhetők s amely amellet, hogy a legbiztosabban eszközölheti a vallás és tudomány közötti békességet, másfelől az emberiséget egykor talán ismét egyesítheti a szeretetben, mint a Krisztus első követői egyesülve valának". Erre az üdvözlésre Chalmers cambridgei pap válaszolva, többek között ezeket mondotta: „Háromszáz esztendő alatt az Önök elődeinek nehéz feladatot kellett teljesíteniök. Jogosan el lehet mondani, hogy az Önök egyháza egy háromszázados háborúból kelt ki". Oly férfiú tiszteletére tartanak emlékűnnepet, „ki egykor ennek az egyháznak üdvét és fájdmát hű szivén hordozta és aki egész életében mélyen esengett a kereszténység új életre ébredése után". Martineau és Jerson a britt és külföldi unitárius társulat üdvözlésében nagyon helyeslik, hogy megtisztelik emlékét annak, aki küzdött és meghalt az unitárius vallás alaptanáért, mert „ma minden egyházban terjed az a meggyőződés, hogy Krisztus művének valóságos értékét csak az ő tiszta emberi volta fényében lehet helyesen megítélni". De Dávid Ferencben nemcsak a vallási reformátort tisztelik, „hanem a tudományosan művelt szellemet is, mely az igazság új nyilvánulása előtt mindig tárva volt, mely nem engedte elrejtene meggyőződésének világát és mindenekfelett szilárd állhatatosságát, melynél fogva a legnehezebb megpróbáltatások között is hű maradt meggyőződéséhez". Az Ulsteri keresztény unitárius egyesület, habár Dávid Ferenc nézetei között vannak olyanok, melyeket semmiképen sem fogadhatnak el, csodálattal látja „az ő feddhetetlen életét, az általa megismert Isten igazságának terjesztésében való tevékeny és hathatós munkásságát, szilárd jellemét, mely sem a bilincstől, sem a börtöntől nem rettent meg, sőt még a véres haláltól sem irtózott, ha a lelkiismeret ügyeért azt kellett kiállania". Gordon tolmácsolta az irlandi egyesült presbiteri és egyéb alá nemíró egyházak üdvözlését, melyben ezt mondják: „A ti Dávidotok feddhetetlensége, ájtatossága, igazság utáni törekvése, a fejedelem előtti bátorsága legnagyobb tiszteletben vannak nálunk". Az irlandi szabad kongregacionális unió minden tagjának hálás emlékezetében él „az a nagyszerű áldozat, melyet ő az igazság oltárán áldozott". Az amerikai unitárius társulat melegen üdvözli azokat, „akik napfény és vihar között hívek maradtak a nemes reformátor-püspök emlékéhez és hívek azon elvekhez, melyekért ő élt és meghalt. Az Önök Dávidja és a mi Channingünk valódi és örökkévaló szövetségbe vannak egyesülve s adja a mennyei Atya, hogy mi mindnyájan oly hívek legyünk, mint ők voltak, az ő kedves fia, a mi nagy

vezérünk és igaz barátunk becses evangéliumához". A zsinat után szept. 7-én Kolozsvárt és Déván istentiszteletet tartottak. Kolozsvárt Chalmers prédikált németül, Déván Péterfi a református templomban, mely zsúfolásig megtelt. „Első eset, hogy nálunk angol unitárius pap prédikált és hogy Déván unitárius istentisztelet tartatott. Minden unitárius történeti hely a jézusi szellem diadalától, melynek te igazi apostola voltál, ó dicső mártir, zendült fel háromévszázas emlékünnepegyeden. Csendesen nyugodhatsz már. Börtönöd felett világosság honol s a keresztényvilág egén a tiszta vallás és jézusi szeretet napja van áldó sugaraival felvonulóban". (K. M. 1879. 348.).

d) *Dávid Ferenc életrajza.*

Buzogány az 1875. évi főtanácson indítványozta, hogy az egyház Dávid Ferenc életrajzát halálának háromszázados évfordulójára irassa meg s az írónak adjon 400 frt tiszteletdíjat. Indítványát azzal okolta meg, hogy az elmúlt 300 esztendő csaknem állandóan gyásszal borult reánk, folyton a létért kellett küzdenünk. Most van alkalom rá, „midőn az idők szelleme szabad tért nyitott, beszélünk és cselekedünk úgy, amint szivünk sugalja". Ferencz József az első lépést már megtette. De ezzel nem elégedhetünk meg. Az E. K. T. az indítványt elfogadta s bizottságot küldött ki véleményadásra aziránt, hogy pályázat, vagy megbízás útján irassék meg. A bizottság javaslata az volt: a megírásra szólíttassék fel Jakab Elek; jutalma 400 frt, az életrajz a vallásközönség tulajdona marad, 8—10 nyomtatott ívnél kevesebb lehet, de több nem, határidő 1878 szept. 1. A főtanács az előterjesztést azzal fogadta el, hogy a munka háromtagú bizottságnak adandó ki megbírálásra, hogy kinyomatható-e vagy nem. A tiszteletdíj azonban a bírálattól függetlenül kiadandó. (Főt. jkv. 10. p.) Az 1877. évi főtanács 13. jk. p.-ja tárgyalja Jakab Elek válaszát. A megbízatást hála-lasan köszöni, de megszorításokkal nem tekintheti a bizalom oly mértékének, mely a nehéz feladat vállalására lelkesítse. „Bírálathoz kötött bizalom csak félbizalom, milyent önérzetes író nem fogadhat el". A terjedelmet nem lehet előre meghatározni, itt a kellő határt csak az író szabhatja meg. Erre a munkára figyelemmel van az egész liberális világ. A határidőt 1878 dec. 31-re kellett volna tenni. A tiszteletdíjat igen kevésnek tartja, minthogy az írónak bizonyos számú tiszteletpéldány nem biztosított. A jelzett módon a megbízatásnak megfelelni nem érzi magát képesnek. Egyébiránt jelenti, hogy készíteni fog egy emlékiratot és saját belátása szerint fogja hasznosítani a köz érdekében. E nyilatkozat után az E. K. T. újabb pontozatokat állított meg. Ezek szerint Jakab Elek felhivandó, hogy az életrajzot 1879-re írja meg, hogy Dávid F. halálának három-

százados évfordulója „valami hozzá méltó szellemi emlékekkel is meg legyen örökítve”. A főtanács nyugodjék meg, hogy Jakab Elek dolgozni fog egy emlékiratot. Az életrajzra nézve a főtanács semmi felelőséggel nem lévén, ne kívánjon arra semmi befolyást és ellenőrzést gyakorolni, hanem az író a tartalmat és terjedelmet illetően írja tetszése szerint saját felelőségére és költségén. Adjon 400 frt tiszteletdíjat „fáradsága és költségei kárpótlására” s vegyen meg 50 példányt, de nem árusítás, hanem tiszteletpéldányul kiosztás végett. Ilyen módon a munka nem fog hivatalos jelleggel bírni, nehogy az vallásfelekezeti közérzete nyilvánulásának dekretáltassék s ki lesznek kerülve az E. K. T. előleges bírálása nyomán netalán kifejlődhető kellemetlenségek. Jakab Elek e feltételeket elfogadta s ígérte, hogy az életrajzot 1879-re elkészíti s az ünnepély keretében fel lehet venni. A főtanács ilyen értelemben határozott.

Jakab Elek, aki ekkor már Kolozsvár történetét írta, hozzá kezdett munkájához. 1877 márc 7-én írja Ferencz Józsefhez: Dávid Ferenc emlékiratát és Kolozsvár történetét megírom, ha csak családom felköltözéséből anyagi és erkölcsi romlásom nem fog következni. Ez után „életemben megtagadott igazságszolgáltatásnak ítéletnapja rám nézve nem lesz kedvezőtlen, arról lelkemben tökéletesen meg vagyok győződve és nyugtatva. Ha én Dávidot s az unitáriusok dicsőségét kivívom, ha Kolozsvár történetében a magyar nemzeti fejedelemség apotheozisát megírom, amit remélek, akkor én az utókor ítéletétől nem félek. Családomat felhozni, itt velök s fiammal élni, két nagy művemet bevégezni — ez életem további célja”. 1878 jan. 4-én írja: „Dávidhoz hozzá kezdettem”. Három nappal később adatokat kér tőle és a konzisztóriumtól, a könyvtárból és a levéltárból. Kezdetben azt tervezgette, hogy a zsinatra magyarul, angolul és németül egyszerre fogja megjelentetni. De jobban átgondolva, nemsokára rájött e terv kivihetetlenségére. 1878 nov. 22-én írja: „Nekem a monografiát megírni, neked a 10.000 frtot kigyűjteni elmulaszthatatlan, becsületbeli kötelességünk. Én megteszem úgy, ahogy zaklatott, szegény viszonyaim között folyvást pénzért irkálva, rá érek. Tedd meg te is”. Már látja, hogy nem lehet németre is lefordíttatni s nem tudja, érdemes-e? És megbírja-e a nagy költséget? Letett az angolra fordíttatásról és azt megmondotta Fretwellnek. Aztán elküldte az előszót és első fejezetet Ferencz Józsefnek s kérte nyílt és őszinte véleményét. Úgylátszik, hogy a püspök közölte vele észrevételeit, mert 1879 ápr. 12-én megköszönte azokat s közölte, hogy használja: „megcastigálom kegyetlenül”.

A könyv a zsinat előtt megjelent. A zsinat „nagy örömmel” vette e „Dávid Ferenchez méltó szellemi emlék” megjelenését, kifejezte méltányoló elismerését a szerző lankadatlan buzgalmaért és „az áldozatkészségért, melyet annak kiadásában

vallásfelekezeti ügye iránt tanusított". A Dávid Ferenc-alap kamatjából 100 frtot utalt ki a megállapított 400 frt tiszteletdíj mellett, melyet Kelemen Benő még 100 frttal pótolta. És 50 példányt 125 frtéért megvásárolt.

A szerzőnek ez a könnv sok csalódást okozott és nagy anyagi teherrel sújtotta. Azt remélte, hogy a könyveket a megjelenés feletti örömeiben a lelkesült közönség szét fogja kapkodni. E reményében csalódott. Alig tudtak a nagyszámmal összesereglett zsinati közönség között 40—50 példányt eladni. És nem fogadták olyan lelkesedéssel, amilyent az ügy megérdemelt volna. A dolgok valódi állásáról nem a nyilvánosság számára készült közlésekből értesülünk, hanem a szerző és Ferencz József magánlevelezéséből. Ferencz József életrajzi feljegyzéseiben mondja, hogy a zsinat hangulata „emelkedettebb is lehetett volna, ha mindnyájan fel tudták, vagy fel akarták volna fogni annak jelentőségét. De hát honnan és mikor maradt el a féltékenység és irigység? Amiknél a legnagyobb hatást és lelkesültséget kellett volna ébreszteni, azok alig tudtak egy kis hullámot verni. A Jakab Elek műve iránt se mutatkozott elég meleg és érdekeltség s az általam gyűjtött 10.000 frt se ébresztette fel azt az örömet, amely bizonyára megillette". Amannak személye sokak előtt nem lévén kedves, művét sem tudták tőle elszakítani, ellenszenvöket arra is kiterjesztették s így lefogva tartották a lelkesedés szellentűjét, nehogy az nagyobbat visítson, mint az ők mértékök szerint kell". Az alapítvány hidegen fogadását meg azzal magyarázza, hogy némelyek a kamatokat a püspökség fizetésének emelésére akarták volna fordítani. Ime, így magyarázza a Dávid Ferenc Emlékirat hideg fogadását az elfogulatlan püspök. A szerző maga a zsinat után néhány nappal (szept. 10.) kelt levelében tökéletes porbanomatásáról, igazságtalanságról, személyes bosszúról panaszo s a közszellem romlottságát látja abban, hogy a püspöknek rendkívüli jutalomadásra vonatkozó indítványára a zsinat hallgatott. „Soha sem nekem, sem neked elégtételre ilyen alkalmunk nem lesz. Téged 10.000 frtoddal, engem szép s becses könyvemmel (mert az! Istenre mondom!) szép szín alatt elkecsgették a paradicsom ajtóig s mikor ott voltunk s abban a hitben, hogy feltáru, örökre becsukták. Az enyém? Ez barátom skandalózus gúny, minél sziszegőbb kigyói álnoksággal soha sikert kezeimből ki nem csikarátok". Lehet, hogy Jakab Elek e refleksióiban túloz, mint sokszor másokban is. De hogv lényegében igaza van, az a püspök feljegyzéseiből látszik. S lehet-e követ dobni arra a buzgó és lankadatlan szorgalmú történetíróra, aki egyszer úgy nyilatkozott, hogy örülésig szereti az unitáriusokat és akiről tudjuk, mert maga írja, hogy rendezetlen és fulladásig terhes anyagi helyzetében „firkálással” keresi napról-napra kenyerét.

Aztán megtörtént még az a figyelmetlenség is, hogy a kiutalt 100 frt kifizetéséért is „piruló arccal“ kellett folyamodnia (1879. szept. 23.), mert fizetnie kell a nyomdát s azon a híres keresztúri „eszemiszom“ zsinaton csak 45 példány kelt el. De a történetnek itt még nincs vége. Az író vérmes reményében nagyon elszámította magát, mikor a jó jövedelem reményében saját kiadásában jelentette meg a könyvet. A könyv nem kelt. A nyomdai költségek elviselhetetlenül neheztedtek rá. A példányok nyakán maradtak. Majdnem 10 év múlva (1887. aug. 16.) írja Ferencz Józsefnek, hogy harmadszor is folyamodott a megmaradt példányok megváltásáért. „Téged nem kell meggyőzzelek, csak hivatkoznom kell arra, hogy Te voltál egyik, akinek nógatására s barátságáért és a háromszázados emlékünnap érdekében elvállaltam a nehéz munkát“. 10 nappal később írja, hogy a megváltásnak két módja van. Egyik a méltányos, generosus, kiengesztelő, másik az alkuvó, szükkeblű, a létező sebet gyógyíthatlan hagyó. Úgy látja, hogy panaszát szemrehányásnak véve, a püspök sem menti szívében őt. Pedig megérdemelné tőle, az Isten emberétől és szolgájától. „Arra az Istenre appellálok én, hogy hív voltam egyházunkhoz, annyit tettem érte, hogy az a csekély anyagi és semmi erkölcsi jutalom, amiben részesültem, tökéletesen indokolja méltatlankodásomat. Hajh, nem ezt tették volna velem a kálvinisták és pápisták, ha én annyit s úgy munkálkodtam volna értük . . . Fösvény voltál művemre nézve ítéletteddel, — amit nem értettem — soha egy helyeslő szódat nem hallottam“. A Dávid Ferenc Emlékiratának ez a már majdnem tengeri kigyóvá fajult ügye az 1887. évi főtanácson végre megoldódott azzal, hogy az egyház 393 példányt átvett 600 frtért.

e) *Dávid Ferenc-Egylet.*

Ferencz József Dávid Ferenc emlékezetének hódolt akkor is, mikor a nevéről nevezett egylet alakuló mozgalmi és tárgyalásai közben a név mellett határozottan állást foglalt. 1885 aug. 29-én az alakuló közgyűlésen mondja: megtiszteltetés rá, hogy elsőként emelhet szót az egylet mellett. Címül a tárgyalások rendjén több név merült fel, ő határozottan a Dávid Ferenc nevet ajánlotta. „Mert e cím egy egész program. A Dávid F. neve egy olyan lobogó, mely bátorít és biztat a siker iránt“. Ezt azért mondja, mert az alapítvány indítványozásánál, később gyűjtésénél „meggyőződött arról, hogy e névnek varázshatása van hitsorsosaink lelkére“. De azért is örvend e választásnak, mert „mi Dávid Ferencnek nemcsak a magunk tartozásával, hanem bizonyos tekintetben hitelődeink 300 éves tartozásával is még mindig adósok vagyunk“. Nem rajtuk múlt, hogy nagyobb tiszteletet nem mutathattak iránta, mert a veszélytől

megmenekülni csak a mesler megtagadásával tudtak. Tisztelettel hajlik meg Dávid Ferenc merészsége és hitelődeink eszélyessége előtt, mert annak köszönhetjük, hogy ma birjuk. Az egyesület történetét fennállásának 50 éves fordulójára alkalmából a múlt évben megírta Benczédi Pál.

f) *Dávid Ferenc születésének négyszázados fordulóját ünneplő zsinat.*

Dávid Ferenc születésének négyszázados fordulójának megünneplésére az előkészületeket már az 1908. évi főtanács megtette. A püspök a következő indítványokat terjesztette elő:

1. 1910-ben tartassék zsinat s egy meghatározandó napon alkalmi istentisztelet minden eklézsiában.
2. Hátramaradt műveit adja ki az egyház s már az ünnepélyre jelentesse meg *Rövid magyarázatok* c. művét.
3. Az egyház történetét 25—30 íven oknyomozólag írassa meg pályázat útján.
4. Életrajzát írassa meg népszerű alakban úgy, hogy a kevésbé művelt ember is megérthesse s a művelt is élvezhesse. Terjedelme legyen 5—6 ív.
5. Valamennyi egyházközségünk monografiája gyűjtessék össze s egy kötetben adassék ki.

E végre

- a) minden egyházközség lelkésze a monografiát 1910 április 1-ig készítse el s küldje be.
- b) minden egyházközség templomát, iskoláját, parochiális épületeit fényképeztesse le.
6. A dévai vár jelöltessék meg emléktáblával s ez alkalmal lepleztessék le.

A főtanácsi bizottság egy pár lényegtelen módosítása után a tárgyalás alatt felvetették, hogy a dévai vár alatt megfelelő imaház építtessék, mit a főtanács az indítvány összes pontjaival együtt elfogadott.

Ez a zsinat 1910 aug. 20—21. Kolozsvárt és 23-án Déván tartatott. Megnyitó beszédét Déva várában, a várromok között, Isten szabad ege alatt tartotta, hol hallani vélte a szavakat: old le a te saruidat, mert a hely, melyen állasz, szent hely. Bezáró beszédében visszatekint a múlt szenvedéseire és viharaira, mikor nem volt szabad Dávid Ferenc szellemét és tisztult vallásos eszméit a világ előtt nyíltan hirdetni s ma bel- és külföldi hitfeleinktől körülvéve, általuk segítve, támogatva, más egyházaktól tisztelve szentelhetünk egyházunk alapítójának és első püspökének emlékűnnepet. „Van hát feltámadás, van hát örökélet, van előhaladás, napról-napra terjedő világosság a szellem, illetőleg az emberiség életében...” Új idők jele, egy soha el nem muló új életnek kezdete ez. Mózesként a

Nébó hegyén áll most és köszöni Istennek, hogy az ő segítségével népét az igazság földjére elvezetni sikerült". Az Emléktábla leleplezésekor mondott beszédében a nagyszámú angol és amerikai hittestvérekre mutatva, kéri azokat, akik még mindig balvéleménnyel vannak vallásunk iránt, hogy változtassák meg véleményüket, mert nem lehet az ferde kinövés a kereszténység előfáján, melynek mívelt nemzetek kebelében annyi követője van s melynek lobogója alatt híres tudósok és vallásos szabadgondolkodók gyűlnek össze Londonban, Amszterdamban, Bostonban, Genfben és Berlinben, hogy a keresztény vallást a századokon át hozzátapadt téves eszméktől, babonáktól és hamis felfogásoktól megtisztítsák. A régiek elmultak s mindenek megújultak. A hitformák többé nem választanak el egymástól, mert érezzük, hogy a szeretet minden hitforma felett áll s a keresztény vallásnak lényege a szeretet. Mi a Dávid Ferenc igazságkeresésben meg nem alkuvó, fáradhatatlan szellemének hódolunk, nem egyik, vagy másik tételének, mert ezeket is túlszárnyalhatja az idő... Jóslatod teljesült: az igazságot útjában semmi hatalom sem tartóztathatja fel."

Az 1910 októberi főtanácsnak jelentette az E. K. Tanács, hogy a zsinat megtartatott, aug. 28-án minden egyházközségben alkalmi istentisztelet tartatott, Dávid Ferenc *Rövid magyarázatok* c. műve kiadatott, az egyháztörténelem megírására 1912 dec. 31. határidővel pályázat tűzetett ki, Dávid Ferenc életrajza megíratott, a templomok, tisztviselők lefényképeztettek, Déván az emléktábla elkészült, a lelkészek közül 75 eklézsiája monografiáját beküldötte. A püspök megnyitójában örömét fejezi ki a zsinat fényes sikere felett, melyet egyházunk diadalának tart a minden oldalról meggyilatkozott elismerésért és rokonszenvért. Különösen azt tartja nagyjelentőségűnek, hogy hazánk összes keresztény egyházai képviseltették magukat s a vallás- és közoktatásügyi miniszter is. És hozzáteszi: „Nem kis részt tulajdonítok magamnak a Dávid Ferenc nagy szellemének ez ünnepellyel történt igazságszolgáltatásból“. Az 1868. és 1879-ik évi zsinatok az ő emlékét mind szélesebb körben tették ismertté. *De egyházunk határait csak ez alkalommal lépte túl*, mert ez alkalommal „nemcsak mi, hanem velünk más egyházak is igazságot szolgáltattak az ő nagy szellemének“. „Ez ünnepek mindenesetre maradandó emlékek fognak bírni és egyházunk történetének évkönyveibe aranybetűkkel lesznek beírva. És aki majd egyházunk történetét az újabb időből meg fogja írni, rá fog jöni arra, hogy nekem nem kis részem volt abban, hogy Dávid Ferenc ma ország-világ előtt a reformátorok sorába van emelve s tanára, a Krisztus nem imádására, melyért elítéltetett, egyházunk minden rázkódtatás nélkül szinte észrevétlenül ráhelyezkedett.

Az 1910. évi zsinat határozatai azonban, sajnos, nem

hajtattak mind végre. Dávid Ferenc *Rövid magyarázatok* című munkája megjelent, népszerű nyelven írt életrajza is. De egyháztörténelmünk, habár a szükséges előmunkálatok megtétettek, mai napig sincs megírva. A dévai imaház ügyében az 1913. évi főtanácsot megnyitó beszédében felhívja a hívek figyelmét az adakozásra, mert azt másképp megépíteni nem tudjuk, csak úgy, ha mindnyájan szívünkre vesszük a szép és nemes célt s azért „mindnyájan meghozzuk azt az áldozatot, mellyel kivétel nélkül tartozunk egyházunk megalapítójának, kinek nagy szelleme előtt 1910-ben más egyházak képviselői is meghajtották lobogójukat. Az E. K. T. ugyanekkor jelentette, hogy helyül megállapította a dévai várhegy oldalát s a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat szíves előzékenységből megnyertük a szükséges területet. A tervet Pákei Lajos készítette. A költség 60.000 K, melynek harmadát az angolok, harmadát az amerikaiak s harmadát mi adjuk össze. Az 1910. évi felemelő ünnepségeken ott a helyszínén már megkezdtek a külföldiek az adakozást. A párisi nemzetközi vallásügyi kongresszus vezetői is részt óhajtanak venni. Az adományozók neveit egy emlékkönyvbe írják s ott fogják őrizni az imaházban. A terv az, hogy az imaházat 1916-ban a Nemzetközi Vallásügyi Kongresszus tagjai jelenlétében nyissuk meg és adjuk át céljaira. Mint Genfben Kálvinnak, Viennaeben Servétnek, Firenzében Savonarolának, Prágában Husznak, Párisban Colignynak emeltek emlékművet, úgy akarunk mi is Déván Dávid Ferencnek.

A nemsokára kitört világháború e szép terv valósítását is megakadályozta.

8. FEJEZET.

Érintkezéseink az angol és amerikai unitáriusokkal.

(Pap- és tanárjelöltjeink és leányaink amerikai és angol ösztöndíjakon.)

Az angol, amerikai és magyar unitáriusok közötti érintkezés történetét a mult század első felében Jakab Elek⁷⁰, dr. Borbély⁷¹, az unitárius tanárképzés történetét dr. Gál Kelemen⁷² részletesen megírták. A kezdetben szórványos érintkezés 1858-tól kezdve mind sűrűbbé és rendszeresebbé lett. Ez évben Paget János angliai születésű, de itt letelepedett hitkonunk a brit és külföldi unitárius társulathoz intézett levelében elő-

⁷⁰ Magyar és angol-amerikai unitárius érintkezések a század első felében. K. M. 1890, 1891.

⁷¹ Simén Domokos és kora. K. M. 1926—1928.

⁷² A Kolozsvári Unitárius Kollégium története. I. 471—484